

© JEAN KOENE 1994

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, gekopieerd of overgenomen,
zonder de schriftelijke toestemming van de schrijver.

Het volk geportretteerd

KAREL BROECKAERT JELLEN EN MIETJE

NAER DE NAGELATENE VERANDERINGEN
EN VERBETERINGEN VAN DEN SCHRIJVER

MCMXXXII

VOOR DE SEVEN SINJOREN UITGEGEVEN
DOOR "DE SIKKEL" TE ANTWERPEN EN OOK VER-
KRIJGBAAR BIJ C. A. MEES TE SANTPOORT.

Karel Broeckaert (1767-1826)

HET VOLK GEPORTRETTEERD

In 1815 stond in de *Nieuwe dubbele Schapers-Almanak*, die in Gent werd uitgegeven, een verhaal van de Vlaamse schrijver Karel Broeckaert (1767-1826), dat aan de lezers van het boekwerkje veel vermaak zal hebben geschonken. De recensent van het plaatselijke dagblad de *Gazette van Gend* kon het in ieder geval bijzonder waarderen en prees het aan als het beste in het komische genre dat hem ooit onder ogen was gekomen.

Wy mogen verzekeren dat dit werksken het vermaekelykste is, dat tot hiertoe in dit slach is uytgekomen; het zal door zyne eenvoudige kluchtigheid, om zyne onpartydigheid en om zyne zedigheid waarmede het alle soorten van materien verhandelt, zekerlyk eene genoeglyke tydkorting geven aen alle slach van menschen die het zelve zullen lezen.

— *Gazette van Gend*, donderdag 12 januari 1815

Het verhaal dat in de *Schapers-Almanak* verscheen, en jaren later ook in boekvorm werd uitgegeven, behandelt de liefdesperikelen van Jellen en Mietje, twee jeugdige inwoners van Gent. Zij willen graag met elkaar trouwen, maar ontdekken dat het niet zo gemakkelijk gaat, want het is een moeilijke tijd. Hun liefde ontwaakt in de jaren van 1806 tot 1808, de tijd van de ‘blocus continental’, die in Vlaanderen grote armoede veroorzaakt met alle onaangename gevolgen van dien. Jellen, die een ambacht uitoefent, kan van zijn karig loon nauwelijks rondkomen. Voor Mietje is dat een reden om de trouwerij nog maar even uit te stellen, – een opvatting die Jellen niet wil delen. Als het aan hem lag, gebeurde het zo spoedig mogelijk; als het aan Mietje’s moeder lag – die was er ook nog! – gebeurde het nooit. Uiteindelijk komt het toch tot een huwelijk. Ze worden er zelfs toe aangezet door de vrederechter van hun woonplaats, die hen verdenkt van heimelijk geslachtsverkeer. De moeder legt zich bij de feiten neer, omdat gedane zaken nu eenmaal geen keer nemen en zij wil voorkomen, dat haar ‘koetjen mé het kalveken’ blijft zitten.

Hoe je zo’n verhaal ‘kluchtig’ kunt maken, laat zich gemakkelijk indenken. Moeilijker ligt het met de vraag, hoe je het ‘zedig’ kunt houden. Volgens de redacteur van de *Gazette van Gend* was de schrijver van het verhaal uitstekend daarin geslaagd. Dat neemt niet weg, dat die schrijver het nodig achtte, zijn verhaal ergens te onderbreken om zijn ‘zedige lezeressen’ gerust te stellen en hen tot verderlezen aan te manen.

Leest maar gerustelyk voort, deugdzame moeders en eerbare dochters, ik zal u niet doen bloezen, noch myne pen noch myn schoon pampier bezoedelen met tafereelen af te schilderen, die onze reeds genoeg bedorven zeden kunnen ergeren

Vier personen spelen in het verhaal een hoofdrol: Mietje en haar moeder Anne-Mie; Jellen en zijn tante Barbara, bij wie hij in huis is.

In de ogen van Mietje's moeder is die tante van Jellen maar een 'grootte madame' met veel inbeelding. Barbara Servelas heet zij en haar vader was Jodocus Craeyenest. 'Iets groots over geheel haren persoon' heeft ze inderdaad, vertelt de schrijver, maar verwonderlijk is dat niet. Ze leeft nu weliswaar erg bekrompen, maar dat neemt niet weg dat zij 'uit edel bloed gesproten' is en 'van Krekelput' aan haar naam zou mogen toevoegen. In de omgang met haar burens laat ze zich niet op haar hoge afkomst voorstaan en gedraagt ze zich altijd even zachtmoedig en bedaard. Haar optreden bezorgt haar bij de buurvrouwen, die over het algemeen anders geaard zijn dan zij, de bijnaam van 't Profete-bezeken'.

Moeder Anne-Mie is een totaal ander type vrouw dan Barbara. Zij is een 'geernaert-wijf (= garnalenkoopvrouw), dat ook appels, krieken, noten en moerbeziën verkoopt en 's zondags schurren, mastellekens en andere snoeperyen'. Zij blijkt een heetgebakerde vrouw te zijn die onbedaarlijk kan schelden, waarbij ze zelfs 'krakers' (=vloeken) in de mond durft te nemen.

Dochter Mietje assisteert haar moeder bij de straathandel. Zij is 'jong', 'malsch' en 'schoon' en moeder Anne-Mie kan dan ook niet 'peyzen', waarom ze zich aan die Jellen zou moeten geven.

Jellen is maar een eenvoudige pottenbakker, die ternauwernood zijn brood verdient, maar desondanks met Mietje wil trouwen. Met achttien of negentien stuivers per dag denkt hij een gezin te kunnen onderhouden. Mietje kan hij daarvan echter niet overtuigen. Zij blijkt een betere kijk te hebben op de economische vraagstukken die zich in een huisgezin voordoen en rekent Jellen haarfijn voor, dat zijn inkomen niet toereikend is om die op te lossen.

Rekent nuy maer alle daegen een brood van vieren, dat is al vier stuyvers. Pakt daer ne keer by 'nen halven steen petaeters, dat es al weêr dertien oortjens – Neem nuy, dat de kinders wat waerm-appels op hunder brood spreên, maer ge moet, ten alderminsten (min en kunde toch niet hên) een vierendeel boter hên, veur uywen halven steen petaeters in te krygen; nog eens al negen oortjens: het begint op te loopen newaer?... Waer blyft toens d'huyshure, ons dyngen wasschen en plasschen, olie, zyt, zeepe, mutsaerds en al dade?... En nuy en reken ik nog de café niet, en dat kan een aerne vrouwe, die de kost moe' winnen achter straete, deur regen en slegen en deur al hondenweer, nie' missen.

Jellen laat zich door dat soort berekeningen niet van de wijs brengen. Hij wil zo gauw mogelijk trouwen, maar als hij daarover begint, brengt Mietje voortdurend andere onderwerpen ter sprake. Jellen heeft het gewoon niet meer. 'Zyne zinnen, gelyk men zich kan voorstellen, speelden meer op zyn Mietje, dan op zyne potten'. De liefde bezorgt hem zelfs slapeloze nachten.

Da gae zoo verre ('k ben beschaemd van t' moeten zeggen) da gae zoo verre, zeg ik, da 'k er binst g'heel de nacht geen oogen meer en kan van luyken; es 't in den dag 'k loope gelyk verloren, en 'k en kan mé myn eygen geen en weg, as' ik by uy niet en ben (...) ás ik ázoo aen myn deure stae, en da 'k uy ázoo van verre zie aenkomen, gelyk een blomme des velds, 'k zwelle gelyk zuuyver op van contentement. 'K en moe uy maer taeken, Mietje, by 't jopke van uywen kleynen vingere, 'k ben gelyk om uyt myn vel te spryngen, en ge zoudt zeggen, da 'k van al de mieren bezeekt ben.

Het wordt steeds moeilijker voor de jongeman en zijn leven wordt helemaal ondraaglijk, als hij van Mieke's moeder een klap op zijn kop krijgt en door haar het huis uit wordt gejaagd.

Gelukkig is tante Barbara er nog. Om aan het leed van Jellen een einde te maken, wil zij de kwestie met de moeder van Mietje onder vier ogen bespreken. Ze nodigt haar uit op de koffie. Normaal permitteert ze zich die drank niet, maar voor deze gelegenheid heeft ze toch maar 'café' gezet. Ter verduidelijking laat de schrijver ons in een voetnoot weten, dat de koffie toen erg kostbaar was en dat de 'Suykery-koffie (=cichorei)... nog maer weynig gekend' was.

Het gesprek tussen de twee vrouwen pakt helemaal verkeerd uit. De moeder van Mietje wijst er nog eens op dat haar dochter zo 'schoon' is en dat ze best wat beters aan de haak kan slaan dan Jellen. Een kleermaker of een schoenmaker bijvoorbeeld, 'da ziede mannen worden den dag van daege'!

De tante van Jellen is het met die uitspraak niet eens. Zij lacht om al die 'schoonigheid', die alleen maar gevaarlijk is voor meisjes. Mannen kunnen hen niet 'gerust laeten'.

Het schynt dat 't hulder alles gepermetteerd es met een aerm meysken (de rykste heeren zyn dikwils nog de minste te betrauwen)

Die opmerking brengt het gesprek op de mannen. Moeder Anne-Mie heeft het, in het algemeen, over arme vrouwen die hard moeten sloven, 'terweelent het zwyn van heuren man alles in 't genuyver en bier versuypt'. Tante Barbara weet daarover mee te praten, want zij is weduwe van twee mannen. Haar tweede man was 'klokluyer', waarmee hij maar een paar stuiver verdiende. Gelukkig had zijzelf een winkeltje, waar ze 'café, kleyn-bier, kloefers, sulferpriemen, spellen, rykoorden, hinnekens, bessems, zand, werk en suykerspekken' verkocht. Vooral de suikerspekken, die ze zelf maakte, werden goed verkocht. De winkel had hen rijk kunnen maken, als haar man niet had geleden aan het bekende klokkenluidersgebrek: 'alles moest deur de kele'. Daarbij kwam dan nog, dat die man knap lastig was, als hij dronken thuiskwam.

Hij duldde dan geen tegenspraak en daarom had zij de gewoonte aangenomen om op alles wat hij haar vroeg met 'jae' te antwoorden. Maar dat bleef niet goed gaan.

Eens dat hy, naer geweunte, bezig was met dweersdryven, en da'k al wederom op alles jae antwoordde, met uywen vervloekten jae, riep hy in colère, ik geloove da'k uy vroeg, wil ik my gaen verhangen, da' g'ook jae zoud zeggen? Och jae ik, Melchior, ás 't uy ázoo beliest, zey ik zonder opletten en in myn onnoozelheyd, maer 'k hé ook geweten waer veure.

Het kostte Barbara twee tanden, met het gevolg dat ze nu met een gehavend gebit rondloopt. Anne-Mie is verontwaardigd, als ze dit hoort. ‘Onnoozele vrouwe!’, roept ze uit. Wie neemt dat nou van een man! Als haar eigen man zoiets probeerde, zou ze hem een klomp of een vuurpot naar het hoofd slingeren. Barbara kan zich een dergelijk optreden van Anne-Mie heel goed voorstellen, maar zelf zou ze het niet kunnen. Dan laat ze zich iets ontvallen, waardoor een plotseling einde aan de conversatie komt. Ik heb zoiets van huis uit niet meegekregen, zegt ze, ‘zie ‘k ben ik âzoo nie’ opgebrog’t’. Na die uitspraak ontploft Anne-Mie:

Azoo nie’ opgebrog’t! Z’en is zy âzoo nie’ opgebrog’t! Wel zoude gy nie’ zeggen dan, da’ me slecht volk zyn, en vuyligheid van de straete!... Geloov’ my dat Anne-Marie Butjens van Uckelram (al maekt-ze al die peretten niet) zoo goed opgebrog’t es, âs Barbera Saravala of Pier-lala (wa’ weet ekik), en da’ze misschien heuren neuze mag steken, daer ge gy en g’heel uyw familie, nog niet en meugt rieken, al meende gy misschien ’t contrarie (...)

Op my valt er niet te zeggen maer gy, en uywen dwyl van uywen jongen...

Kwaad loopt Anne-Mie de deur uit en naar haar eigen woning, waar haar echter nog iets veel ergers te wachten staat. Daar komt ze tot de ontdekking dat die ‘dwyl’ van een jongen inmiddels zijn slag heeft geslagen. Die is al die tijd in haar huis geweest, met Mietje alleen en met de grendel op de deur. Dat verneemt zij van een buurmeisje, een ex-geliefde van Jellen, dat graag bereid is haar van alle details op de hoogte te stellen en daar flink wat kwaad daglicht over te spreiden. Bij haar thuiskomst treft moeder Anne-Mie alleen Mietje aan, want Jellen is naar de zolder uitgeweken, om zich aan het spiedend oog van het buurmeisje te onttrekken. Daar vindt Anne-Mie hem, – onder het bed!

Daar moet vrederechter Van der Moezel aan te pas komen. De vrederechter – ‘de Deken’ heet hij in het verhaal – laat zich geen tweemaal manen. Hij zet onmiddellijk zijn ‘sans pareille’ (= pruijk) op, waarschuwt zijn assessoren – de baljuw en zijn loopjongen – en gaat over tot actie. De feiten waarvan moeder Anne-Mie hem op de hoogte stelt, komen ook hem als zeer belastend voor. Vooral de grendel op de deur maakt het gedrag van de jongelui erg verdacht. Die grendel is voor hem ‘het corpus delectus’ – ‘(delicti)’ noteert de schrijver er tussen haakjes achter. Jellen probeert zich te verdedigen, maar de vrederechter legt hem het zwijgen op.

— ‘Maer mynheer van der Moezel,’ viel Jellen hem hier in de rede. “T en es absoluet nie’ gelyk ge meent.’

— Zwyg jongen (antwoordde deze) ik ben van alles onderrigt. ‘K ben immers tot zulke hooge jaren niet gekomen zonder te weten wat er op loopt.

Er wordt besloten, dat Jellen en Mietje zo gauw mogelijk zullen trouwen en dat besluit wordt door de beklagden met geestdrift ten uitvoer gebracht. De bruiloft wordt groots gevierd, met een schranspartij, waaraan veel gasten deelnemen. Ook de vrederechter Van der Moezel.

OUDESTE ZUID-NEDERLANDSE NOVELLE

Het verhaal over *Jellen en Mietje* ontstond in de eerste jaren van de negentiende eeuw. De schrijver ervan was geboren in de voorafgaande achttiende eeuw en had al vóór 1800 zijn belangrijkste bijdrage aan de Vlaamse literatuur geleverd. Tussen 1795 en 1798 had hij een eigen tijdschrift uitgegeven, dat tweemaal per week verscheen en de naam droeg van: *De Sysse-panne of den Estaminé der Ouderlingen*. Dat blad had een satirisch karakter, wat de Vlaamse lezers van die tijd uit de veelzeggende naam ervan konden opmaken. ‘Sysse’ is namelijk het Gentse equivalent van ‘saus’ en dat vredige, huiselijke woordje kan daar de betekenis dragen van ‘afranseling’ of ‘scherpe berisping’. ‘Iemand zijn saus geven’ schijnt een oude uitdrukking te zijn, die in Vlaanderen nog steeds bekend is en die ongeveer hetzelfde betekent als ‘iemand zijn vet geven’: iemand flink de waarheid zeggen.

De Sysse-panne had, zoals veel bladen in de achttiende eeuw, een opvoedend en belerend doel, maar was verhalend van opzet. Broeckaert liet in zijn onderhoudende verhandelingen steeds dezelfde figuren optreden, die de verschillende denkrichtingen in de Vlaamse samenleving verpersoonlijkten. Om te beginnen had je daar Gysken, een naïeve man met conservatieve ideeën en een ongeneeslijk heimwee naar het vroegere staatsbestel, het Ancien Régime. Hij was de belangrijkste figuur in het gezelschap, daar hij de mening vertolkte van een zeer aanzienlijke groep Vlamingen. Omdat Broeckaert juist deze mensen wilde beleren en bekeren, voerde hij zijn Gysken ten tonele en confronteerde hij hem met andersdenkenden: de republikeinse intellectueel Bitterman en de antiklerikaal Tobias (Gyskens eigen zoon!). In 1798 bestond het blad van Broeckaert niet meer, maar in 1799 konden de lezers toch nog even van Gyskens filosofieën genieten. Toen publiceerde Broeckaert namelijk de *Briefwisseling tussen vader Gijs en verscheyde andere geleerde personen*.

Het beeld van de *Sysse-panne* en van de rolverdeling daarin is mogelijk niet helemaal juist en ongetwijfeld zeer onvolledig. Ik heb dat beeld samengesteld op basis van wat anderen erover hebben geschreven en dat is in de meeste gevallen uitermate summier. Slechts een enkeling uit onze tijd was het gegeven, dat tijdschrift te kunnen lezen, want het is nooit herdrukt en daardoor praktisch onbereikbaar geworden voor eenvoudige leken. In 1922 heeft A. Jacob een gedeelte van de teksten opnieuw uitgegeven onder de titel *Borgers in den Estaminé*, maar ook van die uitgave, een bloemlezing met inleiding, zal weinig meer te vinden zijn. Het werk van Broeckaert lijkt onder het stof der eeuwen bedolven te raken en dat is zonder meer betreurenswaardig, want het had, als specimen van Belgisch spectaculair geschrift, een beter lot verdiend.¹

De Belgische letterkundige Jozef Smeyers, die in zijn boek *Vlaams taal- en volksbewustzijn* (1959) en in een van zijn bijdragen aan het boek *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis* (1993) aandacht besteedt aan Karel Broeckaert, schrijft waarderende woorden over de *Sysse-panne* en over de novelle *Jellen en Mietje*. Die werken worden, naar zijn smaak, gekenmerkt door: “Humor, raak typeringsvermogen, een vlotte, sappige, kleurige taal”. Lissens, in zijn boek *De Vlaamse letterkunde van 1780 tot heden* (1953), spreekt van Broeckaerts ‘frisse geschriften, die zich onderscheiden door hun pittige humor en het

1. Van Broeckaert vond ik naderhand nog een uitgave van *Jellen en Mietje* (1932), *Borgers in den Estaminé* (1922) en *Den jongen Tobias* (1924)

volkse realisme in de uitbeelding'. Hij noemt Broeckaert een 'rasschrijver' die met zijn Gysken een ware 'literaire figuur' heeft geschapen.

Ook het verhaal over *Jellen en Mietje*, dat warme koestering verdient, omdat het de eerste novelle in de Vlaamse letterkunde is, werd door de uitgevers stiefmoederlijk behandeld. In 1837, elf jaar na de dood van de schrijver, verscheen die novelle pas voor de eerste keer in boekvorm. Er volgde een herdruk in 1842, maar daarna bleef ze negentig jaar op de plank liggen. In 1932 kwam *De Sikkel* in Antwerpen nog eens met een heruitgave, in een zeer beperkte oplage van 520 genummerde exemplaren, en daar bleef het bij, voor zover mij bekend is. Het is dan ook alleszins te begrijpen, dat vrijwel niemand in ons taalgebied dit aardige boekje heeft gelezen en dat maar weinigen de naam van Karel Broeckaert kennen.

HET HALVE VERHAAL: ROMAN WERD NOVELLE

De novelle over het liefdeleven van *Jellen en Mietje* werd geschreven in 1811. België was op dat moment ingelijfd bij Frankrijk en kende geen vrije drukpers. Als een schrijver een boek wilde uitgeven, moest hij zijn handschrift ter goedkeuring voorleggen aan de Commission de Censure in Parijs, die onderzocht of er geen uitspraken in voorkwamen die de Franse gezagsdragers onwelgevallig konden zijn.

Toen Broeckaert zijn *Jellen en Mietje* voltooid had, bracht hij zijn manuscript, zoals dat hoorde in die tijd, naar de prefectuur van het 'departement' De Schelde, vanwaar het vervolgens werd doorgezonden naar Parijs. De toestemming tot publicatie liet uitzonderlijk lang op zich wachten, maar na een jaar kreeg de schrijver eindelijk bericht. Het bleek dat de toestemming nog niet kon worden gegeven, omdat in Parijs niemand te vinden was die het Gentse dialect van de dialogen kon lezen. Daar over een onverstaanbare tekst onmogelijk een betrouwbaar oordeel kon worden geveld, richtte de Commission zich tot schrijver met het verzoek, het verhaal in het Frans te vertalen. Broeckaert, die daar blijkbaar weinig animo toe gevoelde, voldeed niet aan dat verzoek en kreeg dan ook geen toestemming om het werk te publiceren. Zijn handschrift ontving hij terug, maar incompleet. Navraag in Parijs leverde niets op. Van de acht hoofdstukken die hij aan de Parijse censeurs had overgelegd, waren er vier in het ongereede geraakt en spoorloos verdwenen. Het restant werd na de Franse Tijd in de Schapers-Almanakken van 1815 en 1816 afgedrukt onder het opschrift: *Jellen en Mietje*. Dat was de 'novelle' die ons werd overgeleverd. Een roman over het leven van twee mensen was door de tijdsomstandigheden gereduceerd tot een novelle over hun jeugd en hun prille liefde.

KIND VAN DE ACHTTIENDE EEUW

Bij het schrijven van zijn *Jellen en Mietje* stond Broeckaert een tweeledig doel voor ogen. Hij wilde met dit verhaal demonstreren, dat er een groot verschil bestond tussen de gesproken en de geschreven Vlaamse taal. Dat verschil komt in zijn boekje duidelijk tot uitdrukking, doordat hij voor de verhalende en beschrijvende delen een andere taal gebruikt dan voor de dialogen. Zijn verhaalfiguren, die hij uitvoerig aan het woord laat, legt hij een onvervalst Vlaams dialect in de mond, de volkstaal van Gent. Voor de verbindende tekst en zijn eigen uiteenzettingen bedient hij zich van het zoge-

naamde ‘geschreven Vlaams’, dat alleen in het woordgebruik hier en daar een afwijking vertoont van het Algemeen Nederlands.

Broeckaert stelde zich niet uitsluitend dit taalkundige doel. Hij wilde zijn lezers bovenal een ‘genoeglyke tydkorting’ bezorgen en hen tegelijkertijd ‘een nuttige zedeles’ bijbrengen. Verhaal en moraal, ontspanning en lering gingen in zijn tijd altijd samen en Broeckaert was in alle opzichten een kind van zijn tijd.

De tijd waarin Broeckaert zijn belangrijkste ontwikkeling doormaakte en zijn belangrijkste letterkundig werk leverde, was de achttiende eeuw met zijn rationalisme en zijn empirisme. De rede en het proefondervindelijk onderzoek waren toen op het levenspad van de mens de voornaamste wegwijzers geworden. De traditionele kerken, die tot dan toe de voornaamste leidsmannen of leidsvrouwen waren geweest, begonnen snel hun gezag te verliezen bij veel toonaangevende figuren uit de samenleving en zelfs bij een aanzienlijk deel van de eenvoudige mensen. Het aantal atheïsten en deïsten nam toe, vooral onder de meer ontwikkelde burgers, terwijl de minder ontwikkelden hun heil zochten bij het piëtisme. De bestaande kerken werden van alle kanten bedreigd. Door de atheïsten, die elke bestaande godsvoorstelling verwierpen en door de deïsten, die weliswaar in een scheppende God geloofden, maar niet in een God die de wereld blijvend zou besturen. De idee van een goddelijke openbaring via de Bijbel of via een goddelijk persoon, zoals Christus, vonden zij verwerpelijk. Het piëtisme werd het nieuwe tehuis van veel eenvoudige zielen die de godsdienst vooral gevoelsmatig beleefden en vroomheid wilden betrachten, zonder binding aan een van de bestaande kerkgenootschappen.

Over godsdienstige zaken werd veel gediscussieerd maar vooral ook over de moraal. Doordat de kerken, met hun geboden, aan gezag verloren, voelden velen zich genoodzaakt om op zoek te gaan naar nieuwe waarden en normen. Het onderscheid tussen goed en kwaad kon slechts verklaard worden in het horizontale vlak: in de menselijke natuur en in de samenleving. Met dat onderwerp hielden filosofen zich bezig in hun studeerkamers. Ze schreven er ook boeken over, die door de hoger ontwikkelden met veel belangstelling werden gelezen. Voltaire was, evenals de andere verlichte filosofen, bijzonder in trek, ook bij de intellectuelen in België. Franse schrijvers werden daar vrijwel niet vertaald, maar in de oorspronkelijke taal gelezen, – in Wallonië uiteraard, maar ook in Vlaanderen. Het minder ontwikkelde volk had daar geen weet van.

De echte verlichte geesten uit de achttiende eeuw vonden de toestand onhoudbaar. De bevolking moest op grote schaal bij de moderne geestesontwikkeling betrokken worden, maar dat zou alleen mogelijk zijn, als het volk leerde lezen. Voor burgers die de kunst van het lezen al verstonden, moest lectuur beschikbaar komen, die hen op een eenvoudige manier op de hoogte van hun tijd bracht. De wetenschappen en de wijsbegeerten moesten van de studeerkamer naar de huiskamer.

SPECTATORIALE GESCHRIFTEN

In 1704 verscheen in Engeland een nieuw tijdschrift *The Review*. Redacteur en auteur ervan was Daniel Defoe, de bekende schrijver van *Robinson Crusoe*. In zijn blad gaf hij informatie over handelszaken en over politieke kwesties. Dat blad viel bij de lezers in de smaak, werd vlot verkocht en kreeg spoedig navolging.

Defoe's landgenoot Sir Richard Steele kwam in 1709 op de markt met zijn eigen blad *The Tatler* (= Praatvaar), dat aanvankelijk alleen nieuws bracht uit binnen en buitenland, maar geleidelijk van opzet en karakter veranderde. Steele was namelijk ervan overtuigd geraakt, dat hij zijn literaire inspanningen moest richten op de verbetering van de zeden. In Josef Addison vond hij een geestverwant en medewerker, met wie hij in 1711 een nieuw tijdschrift oprichtte: *The Spectator*.

Addison werd van het blad de belangrijkste man, doordat hij het meest over de eigenschappen beschikte die voor het werk nodig waren. Hij was een gevoelige beschouwer van mens en samenleving en een knap verteller, die ernstige en humoristische verhalen kon schrijven, waaruit de lezers van alles en nog wat konden leren: over moraal, filosofie en literatuur. Hij schreef over de plichten van het familieleven, over hoffelijkheid in het maatschappelijk verkeer, over de rol van de vrouw, over mode, boeken, ontspanningsmogelijkheden enzovoort.

The Spectator bleek een groot succes. Talloze tijdschriften van gelijke aard begonnen te verschijnen in alle landen van Europa. Het aantal spectatoriale geschriften in het Europa van de achttiende eeuw kan zonder overdrijving geschat worden op vijfhonderd tot duizend.

Ook Nederland kreeg zijn spectatoriale geschriften, – volgens mijn bronnen zelfs een dertigtal. Het bekendst van alle is gebleven: *De Hollandsche Spectator* van Justus van Effen (1684-1735). In 1731 kwam het tijdschrift van Van Effen voor het eerst uit en het bleef daarna tweemaal per week verschijnen tot 1735, het jaar waarin de schrijver Justus van Effen overleed. In de vier jaar dat *De Hollandsche Spectator* bestond, onderhield Van Effen zijn lezers over de meest uiteenlopende onderwerpen, maar altijd met de welbewuste bedoeling, hen te vermaken, te onderrichten en zedelijk te verheffen. Zaken die hij behandelde in zijn zogenoemde 'vertoogen' waren onder andere: Vrouwelijke overdreven zindelijkheid en mannelijke waardigheid, speelzucht, kaartspel, schijn die bedriegt, ook in het huwelijk, dichters en letterkundigen. Het verhaal dat de herinnering aan Van Effen het langst heeft levendig gehouden, was zijn *Tafereeltje van een Oud-Hollandsche vrijaadje: Kobus en Agnietje*.

Ook Vlaanderen kende zijn spectatoriale geschriften. Van 1779 tot 1787 verscheen daar *Den Vlaemschen Indicateur ofte Aenwyzer der Wetenschappen en Vrye Konsten*. Het blad had een mooie en veelzeggende naam, die echter nog overtroffen werd door die van een ander blad: *De Rapsodisten of Mengelaars, zijnde een Zamenspraak tusschen een Vlaming en een Hollander (...) inhoudende gemeenzame gesprekken over Godsdienst, Regeringsvorm, Landbouw, Fabrieken en Commerce; met opgeving van vrye gedagten ter verbetering van ider in het bezonder tot nut van alle welnemende Nederlanderen*. Het blad, dat de sociale en economische vooruitgang wenste te bevorderen, verscheen in 1784 en 1785.

De *Sysse-panne* van Karel Broeckaert sloot duidelijk bij de spectatoriale traditie aan. Hetzelfde kan gezegd worden van zijn novelle *Jellen en Mietje*, waarvoor Van Effens *Burgervrijaadje van Kobus en Agnietje*, uit *De Hollandsche Spectator*, model heeft gestaan. Broeckaert bezat het vermogen om de samenleving met een glimlach te bekijken en deze heel realistisch en levendig te beschrijven.

EEN PORTRET VAN DE BURGERIJ EN EEN PORTRET VAN HET VOLK

Van Justus van Effen kun je niet zeggen, dat hij weinig oog had voor de maatschappelijke werkelijkheid, want in dat opzicht deed hij niet onder voor de schrijver van de *Sysse-panne*. Zijn weergave van

die maatschappelijke werkelijkheid mist echter de levendigheid en de realiteitszin, die het werk van de Vlaamse schrijver zo aantrekkelijk maken. Misschien stond Broeckaert dichterbij de mensen, kende hij hun gemoedsbewegingen beter en kon hij hen daardoor levensechter beschrijven. Hij bekeek het volk meelevend en belangstellend, terwijl bij Van Effen eerder sprake was van afstandelijke observatie. Van Effen ging wel nauwgezet te werk.

Aan het begin van zijn verhaal over Kobus en Agnietje maakt Van Effen de lezers duidelijk, dat hij niet zomaar iets op papier gaat zetten, maar dat hij het liefdesverkeer in de verschillende volksklassen eerst aandachtig heeft geobserveerd. Hij vertelt hen ook, dat zijn waarnemingen hem aanvankelijk op een dwaalspoor hadden gebracht, maar dat hij door nadere beschouwing en door nuchtere analyse uiteindelijk tot een juister en dieper inzicht kwam.

Ik beluisterde verscheiden verliefde paartjes; doch hoewel ik, wat meer ervarenheid krijgende, wel bespeurde dat de liefde bij dat ongemanierd manvolk niet minder hevig en teeder was dan bij de best opgevoeden, kwam mij hunne manier van haar uit te drukken zeer onaardig en zelfs walgelijk voor, en ik maakte mij wijs, dat, zoo zij op het gemoed der vrijsters eenigen indruk maakte, de eenige reden daarvan moest zijn, dat deze niet minder dan de vrijers van geest en verstand waren beroofd. Zulks scheen mij aldus toe, omdat ik die wijze van vrijen niet overeenbracht met de natuur zelve, maar dat ik haar vergeleek met de zoogezegde hoffelijkheid van fatsoenlijke geestrijke galants. Doch die dwaling uit die misvatting ontstaan, is mij in rijper ondervinding niet lang bijgebleven. Ik heb geleerd, dat de liefde, die zo dikwijls de schrandersten plomp maakt, al zo dikwijls den onnoozelsten snedigheid bijzet, en gaven, voor hem zelve tot nog toe verholen, uit den ontdooden boezem doet opborrelen. Zoodra die vermeersterende passie eens tot in het innigste van het hart is doorgedrongen, verbant ze daaruit noodwendig alle wezenlijke boerschheid, ten minste jegens het geliefde voorwerp. (...) Het hart zelf spreekt, en doet zich onfeilbaar aan het beminde hart hooren en duidelijk verstaan.

Dat Van Effen een zekere afstand tot zijn onderwerp bewaarde, blijkt ook uit zijn beschrijving van de liefde tussen Kobus en Agnietje. Hij heeft zijn buurmeisje, Agnietje, begluurd door het horretje van zijn voorkamer en haar gesprekken afgeluisterd. Het meisje wordt aangesproken door een jongeman (Kobus), die vraagt of hij zijn pijp mag aansteken aan haar vuurtest. Omdat de jongen nogal een nerveuze indruk maakt, vraagt zij hem: ‘maar wat scheelt je toch?’ ‘t Is puur of je ontsteld waart’. De jongen geeft toe, dat hij ‘ontsteld’ is, maar dat heeft zijn oorzaak. Hij is namelijk op haar verliefd. Aanvankelijk lacht het meisje een beetje om zijn liefdesverklaring, maar het gesprek schept toch een band. De jongen komt daarna vaker bij haar langs en geleidelijk aan ontstaat tussen hen een inniger verhouding.

De vader van Kobus, die bij zijn zoon een speciale genegenheid voor Agnietje bespeurt, gaat eens op bezoek bij haar overbuurman, – dat is de glurende schrijver van het verhaal – om van hem te vernemen wat die Agnietje voor een meisje is. Die buurman weet te vertellen, dat het meisje bij haar moeder woont en heel eenvoudig leeft. Ten aanzien van een eventuele bruidsschat moet de vader zeker geen hoge verwachtingen koesteren. Maar daar is het de vader niet om te doen.

‘Dat is de vraag niet, mijnheer!’ antwoordde mijn vrome cliënt, ‘dat heeft de dochter zelve ten eerste aan onzen Kobus bekend gemaakt, en dat kan mij ook weinig schelen; het liefste geld is hetgeen men zelf wint. Mijn jongen verstaat zijn handwerk en is naarstig; ik denk hem met den eersten zijne proef te laten doen, en tusschen jou en mij, ik heb door oppassen en spaarzaamheid, al vrij wat meer vergaard, dan de lui wel denken; ik wou maar van je weten, of Agnietje zich wel gedraagt, of ze wat weet van huis te houden, en voornamelijk of ze goedaardig is, want Kobus is een kalf van een jongen, en zoo hij een kwaad wijf had, hij zou zich dood kniezen. Maar ik kan het van het meisje niet denken, zoo een lief en aanvallig ding als ’t is;’...

Dat Agnietje een ‘lief en aanvallig ding’ is, wil de schrijver volmondig beamen. Als het niet om het geld gaat, staat niets een huwelijk in de weg. De vader gaat gerustgesteld naar huis.

Weldra wordt tot een huwelijk besloten, zij het toch met enige aarzeling, want er is nog een onberekenbare factor. Kobus heeft namelijk een grootmoeder, van wie hij iets te erven heeft. Daarom is het belangrijk, dat zij met zijn huwelijk instemt.

Als grootmoeder te horen krijgt, dat Kobus wil gaan trouwen met een meisje dat ‘weinig of niets’ inbrengt, roept ze verontwaardigd uit: ‘Hoe, weinig of niets? Neen, neen, dat zal zoo niet gaan; dat versta ik gansch niet, en ik zal het ook niet lijdén’. Iedereen is natuurlijk ‘ontzet’ over de afwijzing door grootmoeder. Maar ze hebben het mis, want grootmoeder heeft iets heel anders in gedachte. Als het meisje geen bruidsschat heeft, dan krijgt ze er een van haar. Agnietje ontvangt duizend rijksdaalders en Kobus kan zijn geliefde innig omhelzen onder de uitroep: ‘nauw ben je evenwel de mijne!’

Met zijn Kobus en Agnietje schonk Van Effen ons een beeld van de kleine burgerij uit zijn tijd. Het portret van die mensen is wat stijf en kleurloos uitgevallen en wekt geen hevige emoties bij ons op, hooguit enige vertedering, doordat het zo oud is. Het is bijna niet te geloven dat het Broeckaert heeft kunnen inspireren tot zijn Jellen en Mietje, omdat het beeld van het Vlaamse volksleven dat daarin is vastgelegd, zo kleurrijk aandoet en zo op de lachspieren werkt. Broeckaert was een volksopvoeder en een moralist, zoals Van Effen dat zestig jaar vroeger was geweest, en daarom is het begrijpelijk, dat hij bij hem in de leer is gegaan. Maar hij werd geen kopie van zijn leermeester. Broeckaert was anders geaard dan Van Effen en hij was letterkundig gevormd in een totaal andere omgeving. Broeckaert was een rederijker en een actief lid van de Gentse rederijderskamer. Rederijkers stonden dicht bij het volk, zij kenden de taal en de smaak van het volk. Zij speelden toneel voor een gemêleerd publiek dat heftig beroerd wilde worden en pas tevreden was over een opvoering, als het tranen met tuiten had gehuild of onbedaarlijk gelachen.

Mogelijk stelde juist zijn rederijkerservaring Broeckaert in staat, een portret van het volk te schilderen in zijn novelle Jellen en Mietje. Dat portret naar het leven is niet alleen oud, het is ook de moeite van het bekijken waard. Het zou daarom met meer piëteit behandeld moeten worden.